

redovisas före den teoretiska diskussionen om beståndsdelarna i den livsvärld hon blottlagt. Min önskan motiverar jag dels med avhandlingens omfång, dels, vilket är viktigare, den förhållandevis komplicerade historia som skildras i boken. Det är många trådar att hålla i minnet i den väv som Flygare repar upp. Visst finns delsammanfattningar här och där, men en konventionell sammanfattning hade underlättat för läsaren att följa med genom boken fram till den koncentrerade avrundningen om beståndsdelarna i familjejordbrukets livsvärld i tre generationer under nästan ett århundrade.

Det är ändå en respektingivande avhandling Iréne A. Flygare har presterat. Hon har givit sig i kast med ett synnerligen svårt tema och hon klarar, genom att växla mellan intervjumaterialet och andra forskares resultat, både att utvärdera gängse uppfattningar och få fram ny värdefull kunskap. Avhandlingen har många förtjänster, som klart uppväger mina kritiska anmärkningar. Jag tror, för att vidga det hela en aning, att avhandlingens förtjänster inte minst bottnar i Flygares egna erfarenheter som aktiv jordbrukare på en gammal släktgård, som mångårig medarbetare vid Upplandsmuseet med ansvar bl.a. för samtidsstudierna samt som doktorand vid en liten mångvetenskaplig forskarmiljö på Sveriges lantbruksuniversitet. Agrarhistoria har genom hennes studie definitivt flyttat fram sin tidsgräns och sin vetenskapliga position.

Maths Isacson, Uppsala

Rikard Eriksson: *Psykoteknik. Kulturell fabricering av personlig identitet*. Carlssons, Stockholm 1999. 293 s., ill. English summary. ISBN 91-7203-892-6.

Det övergripande målet för den här avhandlingen är att förstå psykologi som kultur, hur själens ingenjörskonst bringade människor i samklang med den moderna samhällsutvecklingen. Den handlar om hur man sorterar människor, men också om hur psykologin skapar mening och konsekvens i människors liv. Utvecklingen av det vetenskapliga ämnet psykologi, och speciellt den tillämpade psykologin, gick hand i hand med ambitionen att anpassa människor till samhällsutvecklingen med hjälp av psykologisk testning. I Sverige var det framför allt genom Psykotekniska institutet vid Stockholms högskola – etablerat 1943 – som testningen fick spridning. Eriksson tar sin utgångspunkt i detta institut och dess grundare, men ställer frågor om vad det var för

människosyn som psykotekniken förmedlade. Vilka praktiska svar kunde den ge på hur den moderne svensken borde leva sitt liv för att nå framgång och lycka?

Syftet med studien är att analysera psykoteknikens utveckling mot bakgrund av och relaterad till framväxten av det moderna svenska samhället. För att få veta något om detta ställs frågor som hur psykologisk testning och personlig identitet hänger samman med samhällets moral och normer, ideal och visioner samt hur testningen påverkar människors liv och deras plats i det svenska samhället. Ambitionen är att visa hur den psykologiska testningen formar den testades personliga identitet samtidigt som den fungerar normativt i samhället. Med psykoteknikens hjälp påvisar Eriksson vad han benämner som grundläggande föreställningar i den moderna västerländska *tankestilen*.

Till sin hjälp i analysen tar han i första hand antropologen Clifford Geertz begrepp *etos, världsbild och kulturmönster*. Han visar hur psykoteknikens världsbild och etos integreras som ett mönster i svensk kultur. Själva begreppet psykoteknik styr valet av tidsperiod. Förvisso får vi också en bakgrund från 1900-talets början och ett framtidsscenario som sträcker sig en bra bit in på 2000-talet, men det är åren mellan 1943 och 1969 som står i fokus i avhandlingen. Materialet består av en kaleidoskopiskt sammansatt räkka olika arkivmaterial i form av texter och föremål, men också av intervjuer, statliga utredningar och tidningsartiklar. Framställningsmetoden utgörs av en speciell berättarteknik, där vart och ett av de 11 kapitlen berättas utifrån sitt material. Eriksson har vinnlagt sig om att inte göra undersökningen som en historisk rekonstruktion där olika pusselbitar faller på plats utan som en dekonstruktion som plockar isär psykotekniken och noggrant granskar dess beståndsdelar.

Han har använt sig av flera intressanta analysmetoder: en språklig och kunskapsteoretisk som tar fasta på de begrepp som psykotekniken använder, en historisk som tecknar psykoteknikens idémässiga bakgrund och beskriver Psykotekniska institutets historia, en biografisk analys av Valdemar Fellenius – institutets grundare – och slutligen en etnografisk analys om psykoteknikens normer och värderingar. Det är i skärningspunkten mellan dem som han har genomfört sin studie.

Avhandlingens teoretiska utgångspunkter återfinns i de tre analytiska begreppen *make up, fabricera och tankestil* som kommer från filosoferna Ian Hacking och Nelson Goodman respektive kunskapsociologen Ludwik Fleck. Hacking menar att det sätt på vilket ett

fenomen förmedlas också konstituerar själva fenomenet. Man kan inte gå bortom de begrepp och kategorier inom vilka verkligheten beskrivs. Sättet att beskriva en handling blir helt enkelt avgörande för människors handlande, menar han. Goodman uttrycker det något mer relativistiskt, som att fakta fabriceras. Men varken Hacking eller Goodman är relativister i den meningen att de anser att det inte finns någon annan verklighet än den som beskrivits utan bara att fakta enbart kan förstås i den mån de begreppsliggjorts. Ludwik Flecks begrepp tankestil visar hur kunskap och vetenskapliga fakta är beroende av de villkor under vilka de produceras, de är beroende av i vilken historisk situation och i vilket samhälle de kommit till. Begreppet tankestil avser i första hand det vetenskapliga tänkande utifrån vilket en grupp forskare bygger upp sina fakta, men Fleck vänder sig mot att det skulle vara en klar åtskillnad mellan vetenskapliga teorier och mer vardaglig kunskap.

Teknikens utveckling är beroende av vilken vetenskaplig praktik som råder, likaväl som vilka politiska, ekonomiska, sociala och kulturella omständigheter som är för handen. Men om man vill förstå psykotekniken som kulturellt fenomen, måste man också undersöka dess språk. Språket ser Eriksson kunskapsteoretiskt som metaforer eller koder som skapar fakta genom det sätt på vilket de begreppsliggörs. Och i Geertz anda söker han rätt på vilka symboler som psykotekniken använder för att skapa mening och ordning i människors erfarenheter.

Begreppet själens ingenjörskonst beskriver tydligt vilka särdrag som hade betydelse för psykoteknikens etablering i Sverige. Då produktionen inom industrin mekaniserades och rationaliserades, blev följden också ett nytt sätt att tala om verksamheten – en ny tankestil etablerades. Även arbetarens insatser behövde effektiviseras och begreppet rationalisering anammades inte bara inom industrin utan också i den sociala reformpolitiken. Rationaliseringsrörelsen blev normativ för hur man borde leva sitt liv. Metaforerna skapade ett samhälle där begrepp som mekaniskt, tekniskt, maskinmässigt och regelbundet var grundvärden. Samhället kom att betraktas som en maskin, där utvecklingen kunde hacka och människomaterialet kunde vara bristfälligt. Ingenjören var detta samhälles praktiske skapare och beskrevs som företagets läkare, vilket gav honom en aura av mänsklighet och omsorg. Ingenjören hade framtiden i sina händer och kunde verka på alla områden, inte bara de rent tekniska. Det var genom Ingenjörsvetenskapsakademien som psykotekniken in-

troducerades i Sverige.

Det var på 1940-talet som psykologin på allvar kom in i folkhemmet. Den blev verktyget både i bygget av detta hem och till att reparera trasiga hem och återställa samhällets harmoni. Det var också då som Psykotekniska institutet byggdes upp. Det var framför allt en mans skapelse, varför denne också ägnas en särskild biografisk analys i avhandlingen. Valdemar Fellenius liv, som kom att präglade institutet i relativt stor utsträckning, var fyllt av motsägelser och paradoxer. Det var å ena sidan ett lustfyllt äventyr med kvinnor och alkohol, framgång, karriär och offentlighet, å den andra sidan livet hos en osalig ande som aldrig fick någon doktorsavhandling klar och som levde ett vidlyftigt nattliv. Så småningom avtog den sociala tjuskraften hos Fellenius och en natt 1964 försvann han bara.

Hur gick det då till att fabricera personlig identitet vid institutet? För att skapa meningsfulla erfarenheter, ge dem form, innehåll och följdriktighet, skapades texter i form av *utlåtanden*. Häri beskrevs den testades utseende, hållning och framtoning. Dessa utlåtanden lästes sedan av uppdragsgivarna – vanligen länsarbetsnämnder, arbetsvård eller yrkesvägledning. Den testade själv fick ett muntligt utlåtande. Utlåtandet får sin kulturella styrka av att det här framtonar både ett strikt tekniskt och ett vardagligt språk, där det strikta återfinns under rubriken begävningsstruktur, medan mer suggestiva, utsmyckande beskrivningar finns under allmänt intryck. Testningen är vetenskaplig och därmed understödd av en speciell tankestil hämtad från naturvetenskapen. Dess grundidé är essentialistisk, dvs. den säger att människan har en bakomliggande struktur av anlag och karaktärsdrag och att den psykologiska testningen går ut på att ge insikt i dessa.

Den kunskap som producerades på PTI sades var objektiv och värderingsfri. Med hjälp av Geertz etnografiska tolkningsmetod gör Eriksson emellertid en textanalys av 430 utlåtanden från åren 1953 till 1969 och visar vilka normativa levnadsregler som återfinns i utlåtandena. Sammanfattningsvis kommer han fram till att den moderna människan bör vara sund, välvårdad och ordentlig, lättillgänglig, öppen, balanserad och naturlig samt praktisk, realistisk, smidig och objektiv i förhållande till sitt yrkesval. De negativa omdömena beskriver den testade personen som bräcklig, färglös och slapp eller svårgripbar, spänd och odedicerad. I förhållande till sitt yrke är den testade med negativ karaktär egocentrisk, ombytlig och verklighetsfrämmande. I sitt uppträdande beskrivs han som primitiv,

opolerad, infantil och ovårdad. Härmed står det också ganska klart vilka värdeomdömen som gör sig gällande i detta material. Omdömena har dock inte fixerad innebörd, vilket gör en hel uppsättning betydelser möjliga. Betydelsen görs beroende av det sammanhang i vilket den används. Eriksson beskriver dem som transitiva till formen men transformativa till innebörden. Begreppet *sund* är ett exempel på detta.

De personliga identiteter som fabricerades vid PTI fick avsevärd auktoritet i samhället och vägledde människor in i framtiden. Människans biologi bestämde hennes liv och testningen hjälpte till genom att skapa normativa hierarkier och kulturella mallar för hur människor borde vara, handla och se ut, för att bli efterfrågade i det moderna Sverige som höll på att ta form. Utlåtandenas omdömen flyttade på så sätt ut i samhället och blev till moraliska föreskrifter.

Den här avhandlingen är dock inte bara texter. En mer arkeologisk analys av de artefakter i form av apparater och instrument som vetenskapliggjorde undersökningarna vid Psykotekniska institutet visar på ett spännande sätt hur skruvar, bultar, stift och kugghjul blir ett slags symboliska ledtrådar till förståelsen av det moderna Sveriges sätt att tänka. Föremålen betraktas som symboliska uttryck och bidrar på så sätt till förståelsen av det kulturella fenomenet psykoteknik. Institutet med alla dess föremål beskrivs som en verkstad eller ett laboratorium. En rad uttrycksfulla bilder visar också prov på all den apparatur som användes. Det var t.ex. plattor med vars hjälp man bedömde formuppfattning, det var spakar som visade koordinationsförmåga och balken med vilken man mätte finmotoriken. Apparaterna och deras beskrivningar hade en rituell detaljrikedom, skriver Eriksson. Proven som skulle utföras med apparaterna skulle inte bara ske snabbt och med bästa möjliga resultat. Svaret skulle också vara rätt. Och dessutom skulle vägen dit vara korrekt. Det var vägen till resultatet som avslöjade personens skicklighet och handlag. Det mest eftersträvarsvärda var alltså att följa en förutbestämd ordning. Själens ingenjörskonst får en

ovanligt konkret innebörd i alla de maskiner som blinkande och surrande mätte människors förmåga att tillgodogöra sig det goda livet. Eriksson menar att man nu förutspådde ett slags *testningens fordism* som inte låg allt för långt in i framtiden. Den dramaturgi med vilken maskinerna iscensätts skänker dem en omutlig status som sanningsvittne. Vad som sker inuti apparaterna är förbehållet experterna medan deras kulturella kraft för den testade ligger just i att de innehåller fördold kunskap om honom eller henne. Tillsammans med den naturvetenskapliga tankestilen bringade den psykotekniska verkstaden med sina maskiner verksamheten i samklang med det svenska samhället och rationaliseringen av industrin. En viktig del i moderniseringen av Sverige var att anpassa den enskilde medborgaren till det nya samhället. Samhället och även det sociala livet uppfattades som en maskin, vars reglering ställde tekniska krav. Psykoteknikens världsbild får det svenska samhället att framstå som i grunden mekaniskt och regelbundet. Metaforen om samhället som maskin gör det också möjligt att reparera fel och göra rätt inställningar av maskinen/samhället. Ett av de verktyg som effektivt ansågs leda det svenska samhället mot fulländning var alltså psykotekniken. I denna världsbild konkurreras det sunda förnuftet ut av bland annat vetenskapliga apparater.

Detta är en ovanlig, kunskapsteoretisk studie av tankestilar och normer, moral och värden. Här förs inga vidlyftiga resonemang, allt är väl genomarbetat och gör oss kunnigare om vad det var för samhälle som frambringade psykotekniken. Den förmår kombinera realism och konstruktivism och visar vad den konkreta verkligheten i den psykologiska testningens vardag betydde för normbildningen i det svenska samhället. Avhandlingen visar prov på en ovanligt skarpsinnig forskningsinsats och den har låtit oss förstå betydelsen av att vi ständigt granskar såväl tekniken som andra verktyg med vilka en ofta outtalad människo- och samhällssyn styr våra värderingar.

Birgitta Svensson, Lund